

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.27(497.452Tržič)"1943/1945"

Prejeto: 7. 9. 2020

Monika Kokalj Kočever

dr., kustosinja z magisterijem, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Celovška cesta 23, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: monika@muzej-nz.si

Prisilno mobilizirani v nemško vojsko iz medvojne občine Tržič

IZVLEČEK

Avtorica v članku predstavi prisilno mobilizacijo v nemško vojsko v letih od 1943 do 1945. Krajevno se omeji na medvojno občino Tržič. Najmanj 174 Tržičanov je bilo med drugo svetovno vojno prisilno mobiliziranih v redno nemško vojsko. Med njimi so bili mlajši letniki še prej v Državni delovni službi. Vpoklici so se pričeli januarja 1943. Od letnikov 1916 do 1926, ki so bili mobilizirani, jih je bilo največ na vzhodni fronti. Najmanj 32 Tržičanov je med vojno padlo, najmanj eden pa je umrl v ujetniškem taborišču. Domov so se vračali prek različnih repatriacijskih baz do sredine leta 1947.

KLJUČNE BESEDE

druga svetovna vojna, prisilna mobilizacija, Gorenjska, Tržič, Državna delovna služba, nemška vojska, žrtve

ABSTRACT

FORCED MOBILISATION INTO THE WEHRMACHT IN THE WARTIME MUNICIPALITY OF TRŽIČ

The article presents forced mobilisation into the Wehrmacht between 1943 and 1945 in the wartime Municipality of Tržič. At least 174 inhabitants of Tržič were forcibly mobilised into the regular German Armed Forces during the Second World War, including younger men who had also served in the Reich Labour Service (Reichsarbeitsdienst) before that. Enlistments began in January 1943. Most mobilised men born between 1916 and 1926 were sent to the Eastern Front. At least thirty-two men from Tržič lost their lives during the war and at least one died in a prisoner-of-war camp. They kept on returning home through various repatriation bases all until the mid-1947.

KEY WORDS

Second World War, forced mobilisation, Upper Carniola, Reich Labour Service, Wehrmacht, casualties

Uvod

Pred časom mi je kolega poslal fotografijo skupine domačinov pred vhodom v pisarno vermanšafta v Križah pri Trziču. V ozadju je bilo jasno videti napisno tablo na hiši, v kateri je bil njegov sedež. Fotografije vermanskih enot na Gorenjskem so zelo redke, zato me je najdba navdušila. Po povabilu k pisanju tega članka sem se spomnila nanjo, hkrati pa me je zopet usmerila v zbiranje podatkov o krajevnem dogajanju med drugo svetovno vojno na Gorenjskem.

O prisilni mobilizaciji Trzičanov je že leta 1984 pisal Jože Dežman v knjigi *Nacistična okupacija 1941–1945*.¹ V širšem orisu medvojnega dogajanja v Trziču je poglavje namenil mobilizaciji fantov v Trziču, Kovorju, Sv. Ani (sedaj Podljubelj) in Sv. Katarini (sedaj Lom pod Storžičem), kjer je lahko upošteval arhive nekdanjih občin, ki so se po njegovih navedbah v dobršni meri ohranili. Za preučevanje prisilne mobilizacije je pomembno gradivo v Arhivu Republike Slovenije, zlasti fond deželnega svetnika okrožja Radovljica (AS 1605). Žal so ohranjeni le delci. Najpomembnejši pa je arhiv Društva mobilizi-

ranih Slovencev v redno nemško vojsko 1943–1945, ki so ga po letu 1991 sestavili nekdanji mobiliziranci sami, ko so ustanovili društvo. Največ skupnih zbranih podatkov hrani Deutsche Dienststelle (WASt), ki od leta 2019 spada pod Bundesarchiv v Berlinu. V Deutsche Dienststelle für die Benachrichtigung der Angehörigen von Gefallenen der ehemaligen deutschen Wehrmacht (Služba za obveščanje sorodnikov padlih v nekdanji nemški vojski) osnovne podatke o nemških vpoklicancih hranijo na posameznih kartotekah in že vpisane v elektronski obliki. Zbirali so podatke ne le o smrtnih primerih in krajih pokopov, temveč tudi o ranjenih. Seveda je za ugotavljanje števila žrtev zelo pomemben seznam smrtnih žrtev druge svetovne vojne, ki ga je sestavil Inštitut za novejšo zgodovino.

V zadnjem času pa največ imen padlih preverjamo prek spletne strani organizacije Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge,² ki omogoča iskanje padlih po imenu in priimku ter rojstnem kraju.

Posebej moramo opozoriti na zelo povedne osebne spomine na prisilno mobilizacijo, ki so jih zapisali ali v pogovoru povedali nekdanji prisilni mobilizi-

Pred vermanšaft pisarno v Križah pri Trziču (brani: Uroš Košir).

¹ Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*.

² Spletna stran organizacije Volksbund: <https://www.volksbund.de/grabersuche.html> (7. 9. 2020).

ranci. Nekaj jih je bilo že objavljenih,³ več pa jih na to še čaka. Kakšne so bile razmere v nemški vojski, je v svojih spominih, ki jih je spodbudilo prebiranje prvega zbornika Društva mobiliziranih Gorenjcev v nemško vojsko leta 1999, napisal Tržičan Jože Močnik (1925–2013). Ni želel, da se njegov skrbno pripravljene tipkopis objavi, pa vendarle vsebuje toliko opisov in podatkov o različnih dogodkih, srečanjih z drugimi Tržičani, preživljanju časa na fronti in dragocenih spominov iz ujetništva ter dobro dokumentiranega slikovnega gradiva, da smo se za ta članek dogovorili za delček objave.

Ceprav ponekod za primerjavo uporabljam širši krajevni obseg, sem se v članku omejila samo na vpo-klicance iz medvojne mestne občine Tržič.

Pričetek vojne in upravna razdelitev Gorenjske

Napad sil osi na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 se je pričel brez vojne napovedi. Na Karavan-kah, Ljubelju in Jezerskem so se nemški oddelki spopadli z enotami jugoslovanske vojske, ki se je hitro umaknila. V naslednjih dneh so nemške enote vdor na Gorenjsko prepustile italijanskim enotam. Tudi v Tržič so prišli italijanski vojaki.⁴ Že 10. aprila se je jugoslovanska vojska iz mesta umaknila, naslednji dan so prišle v Tržič italijanske enote, 12. aprila pa tudi nemška vojska. V naslednjih dneh je prišlo še več nemških enot, italijanske pa so Tržič v naslednjih desetih dneh zapustile.⁵ 16. aprila 1941 je bil podpisani Zapisnik o prevzemu uprave mestne občine Tržič-Neumarkt in mesto je poslej vodil novi nemški župan.⁶

Po dogovoru bi se morala do 21. aprila italijanska vojska umakniti z Gorenjske, vendar se je njen odhod časovno nekoliko zavlekel. Nemška vojaška okupacijska oblast je po nekaj več kot tednu dni oku-pacije predala oblast civilni upravi. Že 14. aprila je Adolf Hitler na Štajerskem in Gorenjskem z Me-žiško dolino z odlokoma vpeljal civilno upravo, a je ta zaradi zgoraj opisanih razlogov nekaj časa veljala le na papirju. Vodja civilne uprave na Gorenjskem Franz Kutschera je posle prevzel šele 30. aprila, ko so se vse italijanske enote umaknile z območja, ki je poslej pripadlo nemški upravi. Ozemlje Gorenjske je spadalo k avstrijski deželi Koroški, Kutschera pa je

obdržal mesto nadomestnega koroškega deželnega vodje v Celovcu. Hkrati si je za vodenje nove civilne uprave uredil sedež na Bledu. Do avgusta 1941 je bilo ozemlje z okoli 203.000 prebivalci razdeljeno na šest predvojnih okrajev, ki so jih 1. avgusta 1941 združili v tri podeželska okrožja, Kamnik, Kranj in Radovljica, ter okraj Dravograd.⁷ Ozemlje okrožij upravne enote zasedenih ozemelj Koroške in Kranjske oziroma Južne Koroške je 11. februarja 1942 novi vodja civilne uprave dr. Friedrich Rainer preimenoval v *Oberkrain* (Zgornja Kranjska – Gorenjska).⁸

Podeželsko okrožje Radovljica s sedežem upravne oblasti v Radovljici je imelo 22 političnih občin in je štel 42.000 prebivalcev. V radovljiško podeželsko okrožje je kot mestna občina z okoli 3.000 prebivalci spadal tudi Tržič.

Nemške okupacijske sile so si prizadevale za čimprejšnje ponemčenje novookupiranih ozemelj in so pripravljale njihovo hitro vključitev v Tretji rajh. Na slovensko ozemlje so prihajali tudi visoki nemški uradniki. Državni minister za notranje zadeve dr. Wilhelm Frick je v okviru svojih prvih službenih potovanj po zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske oziroma Južne Koroške prišel prek Koroškega sedla, se ustavil v Kranjski Gori in na Bledu, šel v Bohinjski dolini do jezera, nato pa obiskal Radovljico, Begunje in Tržič. Na poti nazaj je šel še na Golnik in tam v bolnišnici obiskal ranjene žandarje.⁹ Od poznejših obiskov je najpomembnejši tisti iz 3. maja 1943, ko je na Gorenjsko prišel državni vodja SS in policije Heinrich Himmler. Prispel je prek Ljubelja in obisk nadaljeval v bolnišnici na Golniku, položil venec na vojaškem pokopališču v Kranju, se pozdravil z mladimi v Domžalah, obiskal posestvo nemškega nase-ljenca na Zgornjem Brniku in odšel še na pogovore na Bled.¹⁰

Ustanovitev Koroške ljudske zveze in vermanšafta

Nemška uprava je želela čim prej ponemčiti slovensko prebivalstvo. Šef civilne uprave Franz Kutschera je 24. maja 1941 ustanovil Kärntner Volksbund (KVB), Koroško ljudsko zvezo, ki je bila pomembna organizacija v procesu raznarodovanja. Za zveznega vodjo je bil imenovan Wilhelm Schick.¹¹ Na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske so bila štiri okrajna vodstva, in sicer okraj I Kranj z upravnim območjem Škofja Loka, okraj II Radovljica, okraj III Kamnik z upravnim območjem Litija in

³ Na primer Žibert, Alojzij: *Pod Marijinim varstvom. Spomini Slovencev – nemškega vojaka na drugo svetovno vojno v letih 1941–1945*. Kranj: Gorenjski glas, 1991; Komovec, Peter: *Pastir, nemški vojak in češki sin*. Kranj: Gorenjski muzej, 2003; Skumavec, Franc: *Po enosmerni poti*. Celje: Mohorjeva družba, 2003; Humar, Marjeta in Podbrežnik, Igor (ur.): *Čas počasi briše*. Kamnik: Društvo Demos na Kamniškem, 2013; *V tujih škornjih*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 2006; *Utrinki pred pozabo II*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 2019.

⁴ Križnar, *Škofješko okrožje*, str. 29.

⁵ Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 21.

⁶ Prav tam, str. 26.

⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 147.

⁸ Križnar, *Jesenško okrožje*, str. 135.

⁹ *Karawanken Bote*, 30. 8. 1941, št. 9, str. 2, »Državni minister obiskal Južno Koroško«.

¹⁰ *Karawanken Bote*, 8. 5. 1943, št. 36, str. 1, »Reichsführer SS Himmler na Gorenjskem«.

¹¹ Ferenc, *Quellen: Verordnung des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains über die Gründung des Kärntner Volksbundes*, Nr. 74, str. 129.

okraj IV Dravograd. V Radovljici je okraj vodil Gustav Oberwinkler, za njim pa od 19. septembra 1941 Julian Kollmitz. Okraji so bili razdeljeni v krajevne skupine, katerih meje so se ujemale z mejami občin. Okraj Radovljica je imel 17 krajevnih skupin.¹² Krajevne skupine so se delile naprej na bloke in celice (tu so bile zajete družine), ki so bile najmanjše enote skupnosti.

Za delovanje KVB je bila pomembna množičnost, zato so propagandi za včlanitev v KVB v organizaciji namenili veliko pozornosti. Že junija 1941 so razposlali 25.000 plakatov in 50.000 letakov.¹³ Ker so v organizacijo želeli vključiti čim več prebivalcev, so v okviru KVB delovale tudi različne zveze in skupine, ki so povezovale posamezne skupine ljudi. Več jih je bilo ustanovljenih tudi v Trziču.

Iz časopisa *Karawanken Bote*, uradnega glasila Koroške ljudske zveze, izvemo, da so 110 izbranih mladih, ki so bili vključeni v Koroško mladinsko zvezo, že septembra 1941 poslali na prvi tritedenski voditeljski tečaj na Koroško, v državno športno šolo Landskron. Tam so se fantje skupaj s člani Hitlerjeve mladine iz Beljaka vadili v vojaških disciplinah, igrah, športih in vajah.¹⁴ Po vrnitvi so oktobra 1941 organizirali zbere mladih v Škofji Loki, Kranju in Trziču. Aprila 1942 je šla v tabor Hitlerjeve mladine tretja skupina 50 mladih fantov iz Radovljice, Trziča in Škofje Loke. Poleg pouka nemščine in petja nemških pesmi so imeli pouk o disciplini in redu, veliko so tudi telovadili in tekmovali med seboj.¹⁵

V okviru KVB so bile organizirane tudi ženske, in sicer v ženski skupini in v Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV), Uradu za ljudski blagor. Ti so že leta 1941 odpirali otroške vrtce in tako je marca 1942 tudi v Trziču v okviru NSV pričel delovati otroški vrtec.¹⁶ Na šoli KVB v Gozd Martuljku pri Kranjski Gori je potekalo šolanje članic.¹⁷ Predstavnica ženskega društva je imela predavanja v Trziču, Kovorju in Begunjah. V okviru KVB so se že od leta 1941 pripravljali na ustanovitev Deutsche Arbeitsfront (DAF), Nemške delavske fronte. Ob ustanovitvi okrožnih odborov nacionalsocialistične stranke (NSDAP) na Gorenjskem je ta začela delovati; organiziranih je bilo več kot 2000 obratov, s 1. marcem 1942 pa so pričeli v DAF sprejemati tudi gorenjske delavce.¹⁸ Z njeno pomočjo je bil zgrajen prvi dom

uslužbencev tovarne usnja Runo in tovarne čevljev Trio.¹⁹

Kraft durch Freude (Moč skozi veselje) je bila najpopularnejša organizacija DAF. Skrbela je za aktivno preživljanje prostega časa delavcev in izboljšanje njihovega delovnega prostora, organizirala je tudi različna potovanja in srečanja. V okviru skupnosti je ljudsko gledališče Schnutt februarja 1942 v društvenem domu v Trziču odigralo dve predstavi. Že mesec po ustanovitvi nacistične stranke na Gorenjskem pa sta v tržiškem društvenem domu potekala predavanja okrožnega vodje dr. Franza Hradetzkyja in prvo zborovanje NSDAP.²⁰

Decembra 1941 so v Trziču ustanovili športno društvo, ki je obsegalo devet oddelkov. Najmočnejši je bil smučarski s člani, ki so se udeležili mednarodnih smučarskih tekem. Že decembra 1941 so naznanili, da bodo pripravili skakalnico St. Josef in smučarsko progo na severnem pobočju Kokovnice (Kriške gore).²¹

V Trziču je večkrat potekalo zbiranje za t. i. Winterhilfswerk (WHW), Zimsko pomoč. Pretežno v zimskih mesecih so v okviru NSV v uličnih zbiranjih, na prireditvah in akcijah različnih organizacij zbirali denar in material za nemške vojake na frontah. Predvsem ženska društva so bila aktivno vključena v zbiranje za vojake na fronti; ženske so pletle rokavice, copate, puloverje in šale, kuhale marmelade in kompote ter pripravljale priboljške. Posebna zanimivost so bili znaki WHW, ki so jih dobili darovalci. V začetku so bili preprosto izdelani znaki predvideni le kot potrdilo za prispevke, a se je kmalu izkazalo, da je bilo veliko zanimanje tudi za njihov nakup. V posamezni seriji je bilo do 20 različnih znakov, pozneje prav umetniško oblikovanih in izdelanih. V pokrajinah so se tematske serije navezovale na zgodovino, naravo in tradicijo; prikazovale so kraje, gorske rože, NSV domove, narodne noše, ptice, svilene rože, igrače, spomenike idr. Znaki so bili izdelani iz različnih materialov, iz lesa, stekla, pločevine, kartona idr. Na Gorenjskem so prve zbiralne akcije potekale pozimi 1941/1942. Casopis *Karawanken Bote* je poročal o 271.259 volnenih in zimskih kosih oblačil, ki so jih na Koroškem zbrali od 4. do 11. januarja 1942. V Trziču so samo v zimi 1941/42 zbrali več kot 1000 kosov različnih izdelkov.

6. avgusta 1942 je bilo v Trziču organizirano zborovanje prebivalcev, »da izrazijo lojalnost«, kot so zapisali v *Karawanken Bote*. Poleg župana je govoril okrožni vodja. Nagovoril je tudi nekdanje avstro-ogrske vojake, »17erje in Gebirgsschutze Oberkraina, stare bojevnike«. ²² Tem so nemške oblasti v

¹² *Karawanken Bote*, 26. 7. 1941, št. 4, str. 4, »Spodnja Koroška naj se dostojno uvrsti v veliko nemško skupnost«.

¹³ Ferenc, *Quellen*: Bericht über fünf Monate Arbeit des Kärntner Volksbundes, Nr. 168, str. 332.

¹⁴ *Karawanken Bote*, 13. 9. 1941, št. 11, str. 3, »Južnokoroška mladina na Koroškem«.

¹⁵ MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, A. W., tipkopis.

¹⁶ *Karawanken Bote*, 14. 3. 1942, št. 21, str. 4, »Iz naših krajev«.

¹⁷ *Karawanken Bote*, 4. 10. 1941, št. 14, str. 5, »Šolanje žensk v Südkarntu«.

¹⁸ *Karawanken Bote*, 10. 2. 1943, št. 12, str. 5, »Ustanovitev der Deutschen Arbeitsfront na Gorenjskem«.

¹⁹ *Karawanken Bote*, 25. 11. 1942, št. 93, str. 6, »Prvi dom uslužbencev na Gorenjskem«.

²⁰ *Karawanken Bote*, 11. 2. 1942, št. 12, str. 5, »Iz domovine«.

²¹ *Karawanken Bote*, 17. 12. 1941, št. 35, str. 4, »Iz domovine«.

²² *Karawanken Bote*, 15. 8. 1942, št. 64, str. 6 »Neumarkt: Izkaz lojalnosti prebivalstva«.

propagandni dejavnosti posvečale veliko pozornosti, saj so ob mobilizaciji fantov in moč v nemško vojsko računale nanje oziroma na tradicijo.

Poleg politike raznarodovanja z vključevanjem v različne na novo vzpostavljene organizacije so Nemci že od julija 1941 izganjali prebivalstvo Tržiča, najprej v Srbijo, nato pa so predvsem družinske člane partizanov pošiljali v izgnanska taborišča v Nemčijo.²³ Številni so bili poslani v zapore in koncentracijska taborišča.

Hkrati z ustanovitvijo Koroške ljudske zveze so bili pripravljene dokumenti za ustanovitev njene polvojaške organizacije vermanšaft (Wehrmannschaft). Pokrajini Stajerska in Koroška sta spadali pod »SA skupino Südmark«, ki jo je vodil SA Gruppenführer Walther Nibbe.²⁴ V dogovoru med vodjo civilne uprave in skupino oboroženih oddelkov nemške nacionalsocialistične stranke, ki je bila pristojna za Južno Koroško, so poleti 1941 po nemškem modelu in podobnih vzpostavitvah v zasedenih deželah s civilno upravo na Spodnjem Štajerskem in v Južni Koroški ustanovili enote vermanšafta, ki so bile podrejene SA skupini Südmark. Vključeni so bili vojaški obvezniki, ki še niso služili vojske, in tisti, ki so bili že odpuščeni iz aktivne službe ter so bili za vzdrževanje »duhovne in telesne moči« razporejeni v vermanšaft, če niso bili že dodeljeni drugim oddelkom NSDAP. Sodelovali so na različnih prireditvah in pomagali pri zbiranju Zimske pomoči, uporabili so jih tudi pri utrjevalnih delih na nemško-italijanski meji. Za razliko od štajerskega vermanšafta na Gorenjskem niso bili oboroženi in niso sodelovali v spopadih s partizanskimi enotami, so pa bili aktivni, ko so bili priključeni drugim enotam, na primer pomožnim policistom, samozaščiti, deželni in krajevni straži ter orožniškimi postojankam.²⁵

Na Gorenjskem in v Mežiški dolini so ustanovili tri Wehrmannschaftsstandarte – s sedežem v Radovljici, Kranju in Kamniku, njihove meje pa so se ujemale z mejami istoimenskih okrajev. Vermanšaft v Mežiški dolini je bil organiziran v Šturme, ki so se ujemale z mejami krajevnih skupin KVB. Standarte bi lahko primerjali z vojaško organizirano brigado, Šturme pa s četo. Sestavljali so jo aktivni člani od 18. do 50. leta in rezervisti, stari nad 50 let.²⁶

Vermanšaft na Gorenjskem je vodil SA Brigadeführer Erich Beck, za vodjo Wehrmannschaftsstandarte s sedežem v Radovljici, kamor je spadal tudi Tržič, pa je bil imenovan SA Hauptsturmführer Josef Liebenwein. Tržičani so bili vključeni v Sturmbann VII, ki je bil sestavljen iz več Šturmov. Sturm 61 je vključeval Tržič mesto, Sturm 62 Tržič severozahod

in Sturm 63 Tržič jugozahod; Sturm 64 so sestavljali mošje iz Sv. Katarine, Sturm 65 iz Sv. Ane, Sturm 66 iz Kovorja in Sturm 67 iz Hrušice.

Najprej so imenovali vodje in podvodje ter jih poslali na tečaje. Ti so potekali v SA šoli v Rogaški Slatini, skupaj s štajerskimi kolegi, nato pa tudi po vsej južni Koroški, in sicer vsako drugo nedeljo v mesecu. Za moštvo vermanšafta je bila vsako prvo nedeljo v mesecu predvidena celodnevna vermanšaft služba, vsako tretjo nedeljo v mesecu pa poldnevna služba. K temu sta sodila tudi t. i. večerna služba vsak torek od 8. do 10. ure zvečer in vsak četrtek od 8. do 9. ure ter izobraževanje za vodje in podvodje vsako drugo nedeljo v mesecu kot vikend tečaj.²⁷

V *Karawanken Bote* so julija 1941 poročali o zborovanju funkcionarjev KVB v Tržiču pod vodstvom krajevnega skupinskega vodje dr. Elberta. Udeležilo se ga je 34 članov. Okrajni voditelj Albert Samonigg se je tako osebno seznanil z bodočimi sodelavci.²⁸ Glasbeni vod vermanšafta je imel oddelek tudi v Tržiču.²⁹

Vermanšaft pa kot organizacija ni zaživel, mošje se aktivnosti niso udeleževali, čeprav je bilo zagroženo, da lahko zaradi neudeležbe sledi izključitev iz KVB, tej pa težave na vseh področjih. Čeprav je bilo po odloku o vzpostavitvi enot SA vermanšaft iz leta 1939 služenje prostovoljno, so ga na Gorenjskem predstavljali kot dolžnost in obveznost. Iz arhivov ni razvidno, da bi zaradi neudeležbe v službi vermanšaft sledile hujše sankcije.

Državljanstvo na preklic in ustanavljanje oddelkov NSDAP

S članstvom v KVB je bila povezana tudi pridobitev nemškega državljanstva. To so na Gorenjskem uredili šele jeseni 1942. 27. septembra 1942 je civilni vodja dr. Friedrich Rainer z razglasom Gorenjcem podelil državljanstvo na preklic.³⁰ Hkrati je objavil, da bodo z 10. oktobrom ustanovljeni oddelki nacistične stranke. Delovanje vermanšafta je bilo zaradi razmer – na Gorenjskem se je partizanska gibanje okrepilo, zaradi česar je potekala nemška protipartizanska operacija Encijan – začasno ustavljeno, medtem pa so bili postavljeni vodje strankinih oddelkov SA, SS, NSKK in NSFK.³¹ Z ustanovitvijo strankinih oddelkov je Rainer razpustil gorenjski vermanšaft, moštvo pa naj bi prešlo v novoustanovljene oddelke.³²

²³ Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*.

²⁴ ARS, AS 1689, š.k. 357/II, SA Gruppe Südmark, 20. junij 1941.

²⁵ Snyckers, *SA Wehrmannschaften-wehrbereites Volk*, str. 1.

²⁶ ARS, AS 1689, š.k. 359/II, Die Wehrmannschaften in KVB (brez datuma).

²⁷ ARS, AS 1689, š.k. 359/II, Osnovna navodila št. 1, Vodja skupine Südmark, 25. 6. 1941.

²⁸ *Karawanken Bote*, 26. 7. 1941, št. 4, str. 3, »Iz naše domovine«.

²⁹ ARS, AS 1689, š.k. 359/III, Dopis, Vodje Wehrmannschafta, 13. 10. 1941.

³⁰ *Karawanken Bote*, 14. 10. 1942, št. 81, str. 1, »Od 10. oktobra strankine formacije v Oberkrainu«.

³¹ SA – oboroženi oddelek, SS – zaščitni oddelek, NSKK – nacionalsocialistični motorizirani korpus, NSFK – nacionalsocialistični letalski oddelek.

³² *Karawanken Bote*, 14. 10. 1942, št. 81, str. 1, »Od 10. oktobra strankine formacije v Oberkrainu«.

V Trziču so bili ustanovljeni Sturmi SA, SS in NSKK. V enotah so lahko bili le nemški državljani in državljani z nemškim državljanstvom na preklic. Čeprav je bilo mišljeno, da vsi nekdanji vermani vstopijo v enote SA, pa ohranjeni popisi tega ne izkazujejo. Tako je SA Standarte Oberkrain po popisu februarja 1943 štela 1165 moških, v Trziču pa naj bi bilo v enoti le 53 članov.³³

Nabor in vpoklici

Gorenjska je spadala pod XVIII. vojaško okrožje s sedežem v Salzburgu. Že decembra 1941 je bil ustanovljen vojaški urad. Komandant območnega vojaškega urada v Kranju, pod katerega so spadali trije vojaški prijavni uradi v Kranju, Radovljici in Kamniku, je bil polkovnik Martin Kubert. Politični komisarji v okrožjih so po navodilih vojaških uradov odredili pripravo seznamov. S tem so vojaški prijavni uradi dobili dober pregled nad številom obveznikov, tako da so vedeli, s kakšnim številom lahko računajo ob naborih.

V Uradnem listu šefa civilne uprave na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske sta 7. julija 1942 izšli uredbi o vpeljavi zakonodaje o delovni službi (Arbeitsdienstrecht) in vojaškega zakona (Wehrrecht) na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske.³⁴ O pripravah evidenc in naborov je bilo prebivalstvo seznanjeno tudi z objavami v Uradnem listu. Od 12. do 31. oktobra 1942 je potekala evidenca letnikov 1923 in 1924, od 30. novembra do 19. decembra 1942 so bili klicani letniki 1920, 1921, 1922 in 1925, 20. februarja 1943 je bilo objavljeno, da bodo nabori za letnike 1916 do 1919 potekali od 1. do 27. februarja 1943, priprava evidenc za Reichsarbeitsdienst (RAD), Državno delovno službo, za letnik 1927 pa je bila najavljena 22. novembra 1943³⁵ in so jo izvajali od 1. do 20. decembra 1943. Objave za letnik 1926 ni bilo v Uradnem listu.

Vojaška komisija je po terenu izvajala nabor in pregledovala obveznike. Točno je bilo določeno, kako mora biti videti soba za pregled. Naborni štab II je deloval v okrožju Radovljica. Iz *Karawanken Bote* izvememo o poteku prvih naborov. 9. decembra 1942 so v Trzič na nabor prihajali fantje okrašeni s šopki, kot je bila tedaj navada. Komisija jim je zastavila različna vprašanja, tudi o tem, kaj vedo o življenju in delovanju Adolfa Hitlerja. Med drugim so jih spraševali po

imenu vodje civilne uprave. Največ nabornikov si je želelo k letalcem oziroma padalcem.³⁶

Komisija je od 1. do 3. februarja 1943 v glavni šoli v Trziču pregledala še nabornike iz Trziča, Sv. Katarine, Kovorja in Sv. Ane.³⁷ Naborni štab II je od 12. aprila do 7. maja 1943 nadaljeval delo na Jesenicah, v Radovljici in Trziču z naborom letnikov 1916 do 1919 in izvedel naknadni nabor.³⁸

Hkrati s pripravami na nabor in med vpoklici je potekala močna propaganda za vstop v nemške enote. Del tega so bili obiski različnih nemških vojaških junakov, ki so na srečanjih pripovedovali o svojih uspehih na fronti. Najodmevnejši je bil obisk Huga Primozica junija 1943. Njegov oče je bil sicer rojen v Trziču, a se je izselil na Württemberg. Tam se je Hugo rodil leta 1914 in pozneje prostovoljno vstopil v nemško vojsko. Služil je pri lahkem topništvu. Na vzhodni fronti je dobil železni križec EK II in nato EK I, zatem pa je bil odlikovan z viteškim križcem k železnemu križcu. Za uničenje 60. oklepника je bil kot prvi nižji častnik januarja 1943 odlikovan s hrastovim vencem k viteškemu križcu in povišan v poročnika.³⁹

Že pred nabori za redno nemško vojsko so potekali pozivi za prostovoljni vstop v enote SS. Drugi pregled za Waffen-SS na Gorenjskem je potekal med 22. in 30. novembrom 1942, in sicer na Prevaljah, Jesenicah, Bledu, v Radovljici, Trziču, Kranju, Škofji Loki, Šentvidu, Litiji, Domžalah in Kamniku.⁴⁰ Prostovoljnih vstopov skoraj ni bilo, več mobilizirancev je bilo pozneje iz enot redne vojske kar dodeljenih v enote SS. Iz Trziča naj bi bilo po ohranjenih podatkih do šest domačinov pri enotah SS.

Število vpoklicanih v nemško vojsko

Skupno število prisilno mobiliziranih Štajercev, Gorenjcev in Korošcev še ni poznano. Nekdanji mobiliziranci so že v 90. letih prejšnjega stoletja govorili o 90.000 vpoklicanih, v strokovni literaturi pa so navajali številko 35.000. Pozneje so ugotovili, da je to le število tistih, ki so do konca vojne ostali v enotah nemške vojske. Za Gorenjsko je bilo v raziskavah v zadnjih dvajsetih letih zbranih več kot 11.000 imen fantov in moških, ki so bili prisilno mobilizirani. Za Štajersko so narejene posamezne krajevne raziskave, ki kar kličejo po ugotavljanju skupnega števila. Na Koroškem, kjer je vpoklic potekal hkrati z Gorenjsko, je bilo več kot 1000 prisilno mobiliziranih. Leta 2020

³³ ARS, AS 1623, šk. 2, Gruppenbefehl Nr. 16, dopis Der Führer der G. J. brigade 97 na SA Standarte Oberkrain, 24. december 1942.

³⁴ *Verordnungs und Amtsblatt*, 20. 7. 1942, št. 16, str. 146.

³⁵ Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, v: *Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains*, 24. oktober, št. 21, str. 180; 12. december 1942, št. 25, str. 218; 20. februar 1943, št. 2, str. 8; 22. november 1943, št. 12, str. 73.

³⁶ *Karawanken Bote*, 12. 12. 1942, str. 3, »Iz civilistov postanejo strumni vojaki«.

³⁷ ARS, AS 1623, šk. 3, Musterungsplan für Musterungsstab II, Kreis Radmannsdorf, 11. 1. do 3. 2. 1943.

³⁸ Prav tam, 12. 4. do 7. 5. 1943.

³⁹ *Karawanken Bote*, 26. 6. 1943, str. 5, »Eichenlaubträger Primozic na Gorenjskem«. Več o tem gl. prispevek Pavla Carja v tej publikaciji.

⁴⁰ ARS, AS 1623, šk. 11, Dopis Vodje 90 SS Standarte, Celovec, 17. 11. 1942.

še vedno zgolj ocenjujemo, da je bilo prisilno mobiliziranih več kot 60.000 Slovencev.

Zakaj govorimo o prisilni mobilizaciji? Nemčija z mobilizacijo prebivalstva na zasedenih območjih ni upoštevala haaške konvencije iz let 1899 in 1907, po kateri je prepovedano siliti prebivalce k priseganju zvestobe sovražni državi. Določa tudi, da je okupator dolžan spoštovati zakone, ki veljajo na okupiranem ozemlju. Tako je bila mobilizacija v nemško vojsko na Slovenskem prisilna, Nemci pa so torej s tem kršili mednarodne zakone. Podobno so prisilno mobilizacijo izvajali tudi v Alzaciji in Loreni, Luksemburgu ter delih Belgije in Poljske. Skupaj lahko govorimo o več kot milijonu prisilno vpoklicanih v nemško vojsko.

Pri seznamih Gorenjcev se pri upoštevanju rojstnega kraja podatki o številu krajevno vpoklicanih spreminjajo, saj so se nekateri, ki so bili na naboru v okviru tržiškega seznama, rodili drugod, hkrati pa so bili Tržičani gotovo na naboru tudi drugod. Tako je bilo med 37 obvezniki iz mestne občine Tržič letnika 1923 kar 15 rojenih drugje. Nekaj jih je bilo v času nabora na Koroškem. Na seznamu, sestavljenem po različnih virih, naj bi bilo v nemški vojski najmanj 174 Tržičanov. Seveda ni povsem gotovo, da so pri vseh upoštevani rojstni podatki točni. Vključenih v nabor naj bi bilo po Dežmanovih podatkih 470 prebivalcev občin Tržič, Križe, Kovor, Sveta Ana in Sveta Katarina. Od teh jih je bilo iz Tržiča na naboru 2. decembra 1942 22 letnika 1923 in 3. decembra 25 letnika 1924. 1. februarja 1943 je bilo na naboru 36 nabornikov letnika 1925, 2. februarja 19 letnika 1922, nato naslednji dan 26 letnika 1920 in 21 letnika 1921. Maja je sledil nabor za starejše letnike, 6. maja za letnik 1916, ko jih je bilo 10, letnika 1917 6, letnika 1918 6, naslednji dan pa je bil nabor še za letnik 1919 – bilo jih je 15. Avgusta 1943 je sledil še nabor za najmlajše letnike. Klicanih je bilo 25 nabornikov letnika 1926.⁴¹

Prav tako je potekal nabor za Državno delovno službo, v kateri so služile tudi ženske. V začetku vojne so jih najpogosteje pošiljali kot pomožne delavke na kmetije, nato pa so delale tudi v različnih bolnišnicah in drugih socialnih ustanovah ter v oborožitveni industriji. Zadnja leta vojne so jih najpogosteje upo-

rabljali kot pomočnice v letalskih enotah. V Tržiču je bil 12. oktobra 1944 nabor za letnice 1927. Ohranjenih je nekaj pričevanj Gorenjk in nekaj slikovnega gradiva, tema pa je za zdaj še povsem neraziskana.

Odhod v Državno delovno službo

Nabori Gorenjcev so bili izvedeni za enajst letnikov, od letnikov 1916 do letnikov 1926 – ti so bili tudi vpoklicani. Januarja so odšli najprej letniki 1923 in 1924. Sledili so jim letniki 1925 in 1922, nato marca letniki 1920, aprila pa letniki 1916 do 1918. Avgusta so odšli letniki 1926.

Mlajši letniki so bili poslani v Državno delovno službo (RAD), starejši, ki so že služili vojsko, pa v zaledne enote na usposabljanje. RAD je bila v Nemčiji že leta 1935 uvedena kot obvezna polletna služba za moške med 18. in 25. letom starosti. Šele od leta 1939 je bilo uvedeno obvezno služenje za dekleta. Vodja RAD je bil v državnem vodstvu stranke. RAD je bil organiziran po deželah v 40 skupin in v njihove oddelke. Naloge mož v RAD so bile raznovrstne. Pomagali so graditi utrdbе, pripravljali teren za inženirske enote ter popravljali ceste in železnice. Poleg tega so moške usposabljali za protitankovsko in protiletalsko zaščito, proti koncu vojne pa so se borili s požari, čistili območja, ki so jih uničili bombni napadi, in gradili začasna bivališča za ljudi, ki so v bombnih napadih izgubili bivališča. Enote, ki so ostale blizu fronte, so bile pogosto vključene v nemško vojsko.⁴²

12. in 13. januarja 1943 so v RAD odšle prve skupine Gorenjcev letnikov 1923 in 1924. Vpoklicanci so raje odhajali v vojsko, kot da bi izpostavili svojo družino. Da bi zavarovali družine, pa so se tisti, ki so se odločili, da bodo kljub ustrahovanju vojaških obveznikov odšli v partizane, večkrat dogovorili s partizanskimi enotami. Te so izvajale lažno prisilno mobilizacijo, da je bilo videti, kot da so jih odpeljali na silo.

Razmere v Tržiču pred vpoklicem je v svojih spominih opisal že omenjeni domačin Jože Močnik: »Prvega februarja 1943 se je v tedanji Meščanski šoli vršil nabor letnika 1925 za služenje v nemški delovni službi. Po končanem služenju bi prišli na dopust in šele potem bi sledil odhod v nemško vojsko Wehrmacht. Tolažili smo se z mislijo, da bomo ob priliki dopusta našli način ali vezo s partizani (gošarji imenovanimi), ki pa takrat v Tržiču niso bili kaj prida razpoznavni – ne številčno, ne vojaško in ne organizacijsko. Kakšne pa bi bile posledice takšnega prebega za naše domače – o tem raje nismo razmišljali.«⁴³

Vodja civilne uprave dr. Friedrich Rainer je namreč v razglasu še pred prvim vpoklicem 8. januarja 1943 objavil, da bo »zaradi nepokorščine oz. če se obvez-

⁴¹ Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 109. Kot že omenjeno, je trenutno število možnih vpoklicancev iz Tržiča 174. Treba pa bo še preveriti podatke za osebe, pri katerih imamo iz različnih virov različne podatke o kraju rojstva, ki nam je glavno merilo za statistiko. Skupnih poimenskih seznamov zaenkrat še ni mogoče javno objaviti, tudi zato, ker me veže pogodba z ustanovo Deutsche Dienststelle, v kateri je izrecno navedeno, da osebni podatki ob objavah ne navajamo. Hkrati je o temi prisilne mobilizacije še vedno odprtih toliko kompleksnih vprašanj, marsikateri prisilno vpoklicani pa o njej ne govorijo lagodno, predvsem zaradi slabih izkušenj po vojni. Veliko jih svojim sorodnikom sploh ni povedalo, da so služili v nemški vojski. Tudi tisti, ki so dezertirali in se priključili partizanskim enotam, velikokrat niso več omenjali nemške vojske.

⁴² Ambrose (ur.), *Handbook*, str. 205.

⁴³ Zasebni arhiv družine Močnik, Tržič: Jože Močnik, *Mozaik doživetijev*, neobjavljeni tipkopis.

Tržičani v RAD taborišču v kraju Alberschwende pri Bregenzu, 1943 (hrani: družina Močnik, Tržič).

nik ne bo odzval vpoklicu, kaznovan ne samo vojaški obveznik, ampak tudi njegova družina, ki bo izgnana, imetje pa zaplenjeno. Kaznovani pa ne bodo tisti, ki jih bodo partizani odpeljali na silo in bodo izkoristili prvo priložnost, da jim pobegnejo.«⁴⁴

Dejansko so nemške oblasti pregnale večje število družin, katerih člani so se pred mobilizacijo pridružili partizanskim enotam. Jože Močnik opisuje: »S kovačkom v roki smo se z ostalimi vpoklicanci odpravili 18. februarja proti železniški postaji v Tržiču. Od tam naprej v Kranj, kjer so nas ob barakah na Zlatem polju formirali po krajih, kamor smo bili določeni. Vožnjo smo nadaljevali preko Jesenic, Podrožce, preko Innsbrucka in končno do Dornbirna – mesteca v bližini Bregenza. Od tu naprej pa so nas z avtobusi odpeljali do vasice Alberschwende.«⁴⁵

V kraju Alberschwende pri Bregenzu je poleg Močnika služilo še večje število Tržičanov, po zbranih podatkih kar 42. Poleg njih so bili v taborišču RAD tudi Dunajčani in Bavarci. Več Tržičanov je bilo v Innsbrucku in St. Peter am Kammersbergu na Štajerskem.

Po prihodu so morali vpoklicanci civilna oblačila zamenjati za oblačila delovne službe, kmalu pa je sledila prisega. Delovni dan je bil naporen in Jože Močnik navaja, da je zjutraj po telovadbi na zbornem mestu »sledilo pospravljanje postelj, čiščenje sobe in zajtrk. Ob dvigovanju zastave na zbornem mestu so nam prebrali dnevna povelja in formirali posamezne grupe. /.../ Sledilo je urjenje posameznih grup vse do opoldanskega kosila in krajšega počitka. Popoldne je služilo raznim predavanjem, filmskim predstavam (ne

igrani filmi), ki so prikazovale življenje v RAD, pomoč vojski (tudi v Rusiji) življenje delavcev, v katerih je bilo eno samo povečevanje nacističnega sistema. Največ časa smo prebili za urjenje z lopatami – vse vaje so bile skoraj identične vajam s puškami.«⁴⁶ Dejansko se lopata na oznakah RAD pojavlja kot zaščitni znak.

V zalednih enotah

Državno delovno službo naj bi mobiliziranci opravljali pol leta, vendar se je glede na razmere na bojiščih skrajševala in fantje so hitro prišli v zaledne enote. Tako so Močnika prestavili na Bavarsko: »Pot smo nadaljevali do lepega turističnega mesteca Langgries. Sprejeli so nas lepe Prinz Heinrich Kaserne, kjer je med drugimi domoval tudi 1. Stamm Kompanie Grenadier Ausbildungs und Ersatz Batalion 217, katerega moštvo smo postali. Razporedili so nas po posameznih kompanijah in namestili po posameznih prostorih. Naslednji dan smo prejeli vojaške uniforme in dolge puške italijanskega izvora. /.../ Najbolj žalostno nas je čakalo drugega dne, ko smo morali spakirati naša civilna oblačila. Čutili smo kot da se za vedno poslovljamo od civilnega življenja ...«⁴⁷

V enotah so poleg uniform dobili vojaško knjižico *Soldbuch*, v katero so vpisovali enote, v katerih so služili, vse denarne dodatke, dopuste in odlikovanja. Ob prihodu so jih cepili in to vpisali v knjižico. Dodatno knjižico, tako imenovani *Wehrpass* s podobnimi podatki, so naborniki dobili že ob naboru doma in so jo prinesli s seboj, hranili pa so jo pri enoti. Vsi vpoklicani so morali v enotah znova prisesti.

Tržičani so bili poslani v različne enote. Največ jih je služilo pri gorskih lovcih. Iz zbranih podatkov

⁴⁴ ARS, AS 1603, šk. 829/1, Razglas Friedricha Rainerja z dne 8. 1. 1943.

⁴⁵ Zasebni arhiv družine Močnik, Tržič: Jože Močnik, *Mozaik doživljanjev*, neobjavljeni tipkopis.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Prav tam.

lahko vidimo, da so bili v: Geb. Jag. Ers. Reg. 137 (137. gorski lovski nadomestni polk), Gre. Reg. 520 (520. grenadirski polk), Gren. Ers. Btl. (mot.) 35 (35. grenadirski nadomestni motorizirani bataljon), Gre. Ers. Btl. 199 (199. grenadirski nadomestni bataljon), 63 Schw. Art. Btl. 119 (119. težko artilerijski bataljon), Pz. Gre. (Jäger) Btl. 13 (13. tankovski grenadirski (lovski) bataljon), Gre. Ers. Btl. 61 (61. grenadirski nadomestni bataljon), Pz. Gre. Rgt. 192 (192. tankovski grenadirski bataljon), Inf. Gren. Div. 373 (373. grenadirska pehotna divizija), Gre. Ers. Btl. 186 (186. grenadirski nadomestni bataljon), Gre. Ers. Btl. 358 (358. grenadirski nadomestni bataljon), Gre. Reg. 640 (640. grenadirski regiment), Gre. Ausb. Btl. 4 (4. grenadirski šolski bataljon), Gre. Ers. Btl. 217 (217. grenadirski nadomestni bataljon), Gre. Ers. Btl. 63 (63. grenadirski nadomestni bataljon), Gre. Rgt. 559 (559. grenadirski polk), Gre. Ers. u. Ausb. Btl. 319 (319. grenadirski nadomestni in šolski bataljon), Gre. Ers. Btl. 320 (320. grenadirski nadomestni bataljon), Gre. Ers. Btl. 188 (188. grenadirski nadomestni bataljon).

Najmanj pet Tržičanov je bilo v enotah 217. grenadirskega nadomestnega bataljona, ki je imel sedež v Langgriesu na Bavarskem. Tja je bil prestavljen tudi Jože Močnik. Zanimivo, da je večja skupina Tržičanov ostala skupaj vse do francoskega Gapa v bližini italijanske meje, kjer so po kasarnah zbirali italijansko opremo.

Poti vpoklicancev lahko sledimo tudi po njihovi enoti, vendar so se te med vojno glede na potrebe velikokrat združevale, preimenovala in ponovno formirale. Vojake so tudi prestavljali, tako da lahko imajo v svojih knjižicah vpisanih veliko različnih zalednih enot in enot na bojišču. V času vojne je imela zaradi varovanja tajnosti vsaka enota vojno poštno številko, ki je bila sestavljena iz petih števil. Tudi vse dopisovanje z vpoklicanci je potekalo prek te poštno številke. Ne glede na to, kje se je enota nahajala, je bila njena poštna številka vedno ista. Vpoklicanci so težko čakali na pisma iz domovine. To je bil edini način, da so lahko uporabljali slovenščino.

Nostalgijo po domu so mobiliziranci omilili s pejem slovenskih pesmi. To se pojavlja tudi kot oblika upora proti prisilni mobilizaciji. Tako je Jože Močnik zapisal, da se je »v Shalon sur Saone na poti od železniške postaje do vojašnice vojaško vodstvo hotelo postaviti pred Francozi z mladimi vojaki, ki s pesmijo na ustih veselo korakajo. Padlo je povelje Lied, nakar se je zaslislala slovenska pesem 'Regiment po cesti gre' in 'Delaj, delaj dekle pušcl'. Seveda so bili civilisti takoj pozorni in ugibali, od kod prihajajo ti nemški vojaki z neko nerazumljivo govorico. Ravno zato so začeli ploskati – najprej posamezniki, nakar smo poželi odobravanja večine gledalcev. Seveda pa to ni bilo vseh nemških komand, ki je takoj prepovedala petje slovenskih pesmi.«⁴⁸

⁴⁸ Prav tam.

*Jože Močnik, Shalon sur Saone, 17. 5. 1943
(hrani: družina Močnik, Tržič).*

Na fronti

Večina Gorenjcev je bila poslana na fronto brez dopusta, čeprav bi jim po pravilih pripadal. Iz zalednih enot so bili prestavljeni v enote na bojiščih. Močnik omenja, da je pozneje na srednjem delu fronte večkrat srečal kakšnega Tržičana, na fronti pa še štiri.

Močnik je z enoto prišel v Odeso ob Črnem morju. Nastanili so se v zgrajenih bunkerjih: »*To so bile v zemljo izkopane jame pokrite z lesenimi tramovi (od požganih hiš v vasi) nanje pa nasuta zemlja, kamenje in vejevje. Bunkerji so služili v glavnem za spanje vojakov, ki niso bili v jarkih na opazovanju. V njih je bilo po par pogradov, na katerih so bile nalepljene lepoticice iz revij Quick ali Stern – ali pa fotografije najdražjih domačih. Na sredini je bil gasperček, katerega dimnik je bil speljan skozi strop. Dajal nam je malo toplote, sicer pa bolj občutek domačnosti. Na mizi se je nahajalo par porcij Kochgeschier in neizogibna hindenburgova lučka.*«⁴⁹

Porcijo sta sestavljala aluminijasta visoka posoda in njen pokrov, po potrebi so hrano v porciji tudi segrevali. Vojaki so jo dobili že prvi dan po prihodu v

⁴⁹ Prav tam.

vojsko, vpisali pa so jim jo tudi v vojaško knjižico. T. i. Hindenburgovo lučko so uporabljali v rovih in bunkerjih že v prvi svetovni vojni. Nizka okrogla svetilka, polnjena z maščobo, je zagotavljala svetlobo za nekaj ur.

Dopisovanje je bilo eden najpomembnejših stikov z domačimi, hkrati pa je dvigovalo moralo. Jože Močnik se spominja: »Ob mizi je bilo par surovo stesanih klopi, kjer je moštvo modrovalo, se spominjalo lepših časov, svojih domačih /.../ in kjer so se pisala pisma. Tu je prihajalo posebno ob času branja (in tudi pisanja) pisem svojcem do dramatičnih prizorov, govoranc in monologov. Marsikomu so tekle solze po obrazu, bodisi od veselih novic (katerih je bilo bolj malo), ali pa ob slabih vesteh v zvezi z najdražjimi. V večernih urah, ki so v tak ambient vnašale še domotožje, se je največ prepevalo sentimentalne pesmi oz. napeve /.../ Kletvice na račun 'malarja Dolfija' so kar bruhale iz ust tistih, ki so izvedeli za izgubo domačih, za požgane domačije /.../. Vsa kritizerstva so bila izrečena na glas, in to v pričo ostalega moštva in nižjih oficirjev. Brez strahu in brez kakršnih koli posledic. Poznalo se je že, da imajo vojaki že vsega zadosti in da so pripravljene na neizogiben poraz in konec vojne.«⁵⁰

Prvi spopad

Mobiliziranci so se po prihodu na fronto kmalu znašli v ognju in doživeli svoj prvi spopad. Jože Močnik je opisal doživetje na vzhodni fronti: »Rusi so tedaj izza približno 300 m oddaljene dolinice pričeli približevati in streljati na naše položaje. Mi se nismo smeli odzvati, saj je šele izstreljena svetlobna raketa pomenila komando za ogenj. Pribhajali so vedno bližje, tako da smo že razpoznali obrise njihovih obrazov. Zdelo se mi je, da so vsi z velikimi bradami, pokriti z velikimi kučmami – kot pravi velikani. Takrat pa je bilo izstreljeno znamenje za streljanje. Krogle so švigale vse povprek. Najbolj se je slišalo ruske krogle dum dum, ki so ob zadetku povzročile grde rane. Streljali smo kot iz uma, brez merjenja (no – ne vsi). To streljanje na pamet je bilo sigurno posledica osebnega ognjenega krsta – stresa ali strahu.«⁵¹

Neverjetni premiki nemških enot in njihova vzdržljivost nakazujejo na uporabo poživil, predvsem objave različnih knjig v zadnjem času še posebno burijo domišljijo.⁵² V zapisih Slovencev sicer ni mogoče zaslediti omembe teh substanc, zanimiva pa je izkušnja Jožeta Močnika ob umiku v Besarabiji: »Pri umiku sem na obzorju zagledal velik požar, ki me je s svojim modrim plamenom navedel na misel, da bi utegnulo goreti kakšno vojaško skladišče. /.../ Ugotovili smo, da v resnici gori skladišče živil, modro barvo plamena pa

je dajal sladkor. Ker sem bil velik ljubitelj sladkarij, sem se s sladkorjem hotel založiti. Ko smo že odhajali iz stavbe, sem v stranskem prostoru našel škatle SHO-KA-KOLA. To je bila čokolada, v kateri so bile vmešane snovi, ki so za nekaj časa nadomeščale brano. Ker je bila čokolada boljša od sladkorja, sem sladkor stresel iz posode in vanjo zložil škatlico s čokolado. Ker nisem vedel za njen učinek, sem si kot prvi obrok privoščil dve škatli (v velikosti paste za čevlje). Rezultat tega so bile strahovite bolečine v želodcu, katerega sem sam izpraznil z vtaknjenim prstom v usta. Pravi učinek te čokolade smo sami izkusili pozneje, ko smo bili pet dni obkoljeni in oskrbovalne enote niso mogle do nas. Iz letala so nam odvrgli to poživilo. Po zaužitju nismo čutili ne žeje ne lakote, ne utrujenosti ne zaspanosti. Obdržalo nas je v budnem stanju, dokler ni bila odpravljena blokada naših enot.«⁵³

Če na spletu preverimo vsebino te scho-ka-kole, vidimo, da je bila njena glavna sestavina grenko-sladka temna čokolada, pomešana z veliko kofeina in oreščkom kole, pravzaprav je bilo to lahko poživilo. Okroglo rdeče-belo pločevinasto posodo, predstavljenega že leta 1936 na olimpijskih igrah, so v vojni pogosto uporabljali letalci, zato so jo imenovali tudi *Flierschokolade*. Uporabljali so jo za ohranjanje budnosti in pozornosti. In točno take učinke navaja Močnik. Podobno posodico s čokolado, vendar z zelo zmanjšanim deležem poživiljajočih substanc, pod istim imenom prodajajo še danes.

Mrtvi

Pogosteje kot so se mobiliziranci znašli sredi spopadov, več je bilo poročil o ranjenih in mrtvih. Ob smrti vojaka je vodja čete to sporočil personalnemu uradu vojske in osebno pisal družini padlega. V vojaških bolnišnicah so sestavljali sezname padlih, zapisovali spremembe in jih tedensko sporočali službi za obveščanje. Služba za obveščanje sorodnikov padlih v nemški vojski je bila ustanovljena že leta 1929 in je leta 1939 postala služba poveljstva nemške vojske pod oznako Wehrmachtsauskunftsstelle für Kriegsverluste und Kriegsgefangene (WASt). Če je bilo le mogoče, so zabeležili kraj smrti in pokopa.

Stanje na fronti se je odražalo tudi v časopisju, čeprav so bili na naslovnih straneh veliki napisi o uspehih nemške vojske. *Karawanken Bote* je objavljial cele strani osmrtnic, s čimer pa je pred koncem leta 1944 prenehal.

V nemški vojski je padlo okoli 1800 Gorenjcev. Če upoštevamo doslej zbrane podatke, jih je od tistih, rojenih v Tržiču, padlo 32, eden pa je umrl v ujetništvu. Prvi Tržičan je padel že oktobra 1941 v Rusiji. Prve smrti vpoklicancev pa so krajevno sledile, skoraj kot so sledile večje bitke. Dva sta padla že februarja 1944 pri ukrajinskem Kowelu, kjer se je

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Na primer Norman Ohler: *Popolna omama. Droge v tretjem rajhu*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2019.

⁵³ Zasebni arhiv družine Močnik, Tržič: Jože Močnik, *Mozaik doživljanjev*, neobjavljeni tipkopis.

nemška vojska aprila 1944 prebila iz obročev. Marca 1944 je en Tržičan padel na Krimu, aprila v Ukrajini v kraju Krivoj Rog, maja je padel Tržičan neznano kje v Rusiji. Poleti 1944 so kar štirje padli v Franciji v širšem zaledju Normandije (letniki 1919, 1917, 1916), najbrž ob invaziji. Septembra sta dva padla na poljskih tleh, še dva pa oktobra, kot se je selila fronta. Pri Königsbergu (današnjem Kaliningradu) sta padla dva Tržičana, eden je umrl v bolnišnici že avgusta 1944, drugi pa v spopadih dva meseca pozneje, pred eno od zadnjih ofenziv na vzhodnopruski fronti. Decembra 1944 je en Tržičan padel v Luksemburgu in eden na Poljskem, pred koncem vojne pa še eden v vzhodnem delu Nemčije v kraju Zodel. Vzhodno od Gardskega jezera v Italiji so aprila 1945 potekali zadnji boji. V kraju Costermano je skupno vojaško pokopališče za okoli 22.000 nemških vojakov, ki so padli v Italiji. Med njimi je tudi Tržičan.

Številni vojaki so bili priča smrti svojih prijateljev. Smrt je opisal tudi Jože Močnik: *»Alojz Manfreda je odšel na stražo. V tem smo zaslišali brnenje nočnega letala, ki so mu Nemci zaradi nenavadnega zvoka rekli Nervensaeger ali Nehmaschine (žagar živceov oziroma šivalna mašina) /.../. Bajta, v kateri smo se nabajali, se je naenkrat stresla, saj je bilo posledica odvržene bombe. Nihče si ni zaradi tega belil glave, pogasili smo samo del lučk in zatemnili okna. /.../ šel sem zamenjat Lojza /.../ iskal sem ga in ga po sadovnjaku pridušeno klical. Brez vsakega odziva. Tedaj me je obšla zla slutnja, da ga je morda zadel drobec bombe. Končno sem ga našel ob kupu nasekanih drv. Na moje klicanje Lojze pa ni odgovoril. Ko sem prišel do njega sem ga stresel in žal ugotovil, da je mrtev. Bil je zadet od krogle tik nad levim očesom.«⁵⁴*

V knjigi o prisilni mobilizaciji Gorenjcev iz leta 1999 je bilo objavljeno pismo, ki ga je četni vodja poslal družini Manfreda, pa tudi Močnikovo pismo, ki ga je pisal domov svoji družini. Četni poveljnik je z neznanega položaja 16. aprila 1944 pisal očetu padlega Lojzeta Manfreda: *»Spoštovani gospod Manfreda, moram vam sporočiti žalostno novico, da je vaš sin Alojz 22. februarja 1944 severovzhodno od Krivoj Roga umrl junaške smrti za domovino. V tistih dneh so bili spopadi s sovražnimi močmi posebno hudi in z menjajočim uspehom. Tistega dne je poskušal sovražnik z veliko močjo predreti linijo. V teh dogodkih je vaš sin srečal smrt. Zadel ga je sovražnikova krogla. Soborci so mu pohiteli na pomoč, ampak so lahko le potrdili njegovo smrt. S strelom v glavo je bilo hitro in brez bolečin prekinjeno njegovo mlado in pričakovano življenje. Med spopadi soborci niso uspeli odnesti vašega padlega sina. Vaš sin je bil dober požrtvovalen vojak. Čeprav je bil k enoti dodeljen šele pred dnevi, se je skozi dolžnost izkazal. Izrekam vam svoje najgloblje sožalje in vas prosim, da prenesete moje sožalje tudi na sorodnike. Poročnik in četni vodja.«⁵⁵*

Dezertjerji

Številni Gorenjci so skušali čim prej dezertirati iz nemške vojske. Jože Močnik v spominih omenja: *»Na enem od pobajkovanj po mestu sem na železniški postaji opazil Oblak Ludvika iz Tržiča. Sedel je na kupu telečnjakov /.../. Omenil je, da je njegova enota premiščena. Kam – da pa pojma nimajo. Par dni zatem smo izvedeli, da je Ludvik s še štirimi Slovenci dezertiral k francoskim makijevcem (francoskim partizanom).«⁵⁶* Ludvik Oblak je marca 1944 padel pri makijevcih.⁵⁷

Več Gorenjcev je dezertiralo in se priključilo partizanskim enotam. Največ vojakov se ni vrnilo z dopusta, ki so ga praviloma dobili pred odhodom na fronto. Centralno vojaško sodišče je imelo glavni sedež v Berlinu in izpostave po različnih krajih Tretjega rajha, za slovenske vojake je delovala izpostava v Geri. Ob dezertacijah in prebegih vpoklicanih je centralno vojaško sodišče, oddelek tiralice v Geri,⁵⁸ zelo hitro zahtevalo podatke o dezertjerju, za katerim je bila izdana tiralica. Na domačo orožniško postajo so poslali dodatne poizvedbe o naslovih sorodnikov in prijateljev, kdaj so bile zbrane zadnje novice o prebežniku, kot so ga imenovali, po najdeni pošti in fotografijah, naslovu delodajalca idr.⁵⁹

Med ohranjenimi tiralicami za dezertjerji, ki jih je izdalo poveljstvo varnostne policije in varnostne službe na Bledu, so tudi za osmimi Tržičani. Največ jih je dezertiralo poleti 1944. Ob vsesplošnem umiku je marsikdo pomislil na predajo ali prebeg. Oboje je bilo strogo kaznovano, največkrat z ustrelitvijo ali premestitvijo v kazenski vod. Največkrat pa so vojaki prišli v ujetništvo kot vojni ujetniki.

Na zahodni fronti so veliko nemških ujetnikov, zajetih na normandijski fronti, poleti oziroma jeseni 1944 prepeljali v ujetniška taborišča v Veliki Britaniji. Prva skupina slovenskih ujetnikov je odšla s transportnimi ladjami iz Liverpoola 11. decembra 1944 v Italijo v Gravino, kamor so prišli 26. decembra 1944. Nato so jih v manjših skupinah prepeljali do Splita. Do uradne ustanovitve 5. prekomorske brigade je prišlo 23. decembra 1944. Takrat je bil v Splitu ustanovljen štab brigade. Pozneje sta iz Velike Britanije prišli še dve veliki skupini Slovencev, prva februarja, druga pa marca 1945.⁶⁰ 5. prekomorska brigada je prišla na slovenska tla pri Vinici 17. aprila 1945. Najmanj štirje Tržičani so se tako iz ujetniških taborišč vračali s 5. prekomorsko brigado.

Največ Gorenjcev pa je bilo v ujetniških taboriščih po Sovjetski zvezi. Jože Močnik je tako opisal

⁵⁶ Zasebni arhiv družine Močnik, Tržič: Jože Močnik, *Mozaik doživljajev*, neobjavljeni tipkopis.

⁵⁷ Dežman (ur.), *Mobilizacija Gorenjcev*, str. 257.

⁵⁸ Zentral Gericht des Heeres je bilo centralno vojaško sodišče (https://de.wikipedia.org/wiki/Zentralgericht_des_Heeres (15. 5. 2016)).

⁵⁹ ARS, AS 1622, šk. 41, Fahndung Az. F. III 116/44, 9. 2. 1944.

⁶⁰ Šmit et al., *Peta prekomorska brigada*, str. 135–136.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Dežman (ur.), *Mobilizacija Gorenjcev*, str. 349.

svoj prihod v ujetništvo: »Rusi so se usuli na nas kot razdraženi sršeni. Ko sem z dvignjenimi rokami lezel iz zaklona, mi je v tistem trenutku prišel pred oči prizor iz nemških propagandnih tednikov (*Wochenschau*), kako ruski vojaki lezejo iz strelskih jarkov. Sledile so psovke brce in udarci. Mislim, da sem se več pomikal po zraku, kot po tleh. Ko se je končala ploha udarcev, so se spravili praznit naše žepe.«⁶¹

Razmere v ujetniških taboriščih so bile slabe in veliko vojakov je umrlo. Močnika so poslali v taborišče Uman: »Taborišče se je nahajalo v prostorih nekdanje carske konjušnice. Sestavljalo jo je šest poslopij za bivanje ujetnikov, v drugih dveh pa sta bili kuhinja ter uprava taborišča. /.../ Ves kompleks je bil delno ograjen z opečno zidano ograjo, vse skupaj pa obdano še z žico. /.../ Na sredi je bilo veliko dvorišče namenjeno jutranjemu in večernemu zboru /.../. Število ujetnikov v taborišču se je ves čas sukalo nekje okoli številke 2.000.«⁶²

Življenje v ujetniških taboriščih

Podatkov o Tržičanih v ujetniških taboriščih je bolj malo. Eden je bil zajet že konec leta 1943 na Krimu. Po poročilih so padli v ujetništvo tudi pri Minsku, Stojanovu in Gorkem. Ob koncu vojne so jih več zajeli v okolici Riminija in pri Modeni.

V taboriščih je primanjkovalo hrane. Ob nepriemernih bivalnih pogojih, pomanjkljivi higieni in mrazu jih je veliko umrlo. Meseci v ujetništvu pa so se vlekli. Najbolje je to zabeležil Jože Močnik z zapisom o praznovanju: »Blížali so se božični prazniki in vsepovsod se je govorilo samo o preteklih praznovanjih v vojski in doma. Dobili smo dovoljenje, da si tudi v našem taborišču ustvarimo božično praznovanje. Grupa ujetnikov je odšla v 15 km oddaljen gozd in od tam prinesla 3 m visoko smreko. Okraske smo izdelali iz konzervne pločevine, namesto svečk pa smo na trakove narezali stare avtomobilske gume in jih pritrdili na drevešček. /.../ V poznih večernih urah praznika (*Sveti večer*), ko je bil drevešček nared, obe peči malo bolj zakurjene, svečke pa prižgane, so se pričeli pogovori o preteklih praznovanjih doma. Smrad izgorevajočih gum ni nikogar motil – z mislimi je bil vsak doma, doma s svojimi najdražjimi. In ko se je pričelo ob polnoči prepevati *Sveto noč*, vsaka narodnost v svojem jeziku, pa vendar isto melodijo – je bilo opaziti veliko različnih reakcij. Eni so z zasanjanimi in vlažnimi očmi zrli nekam v daljavo, druge je le trzanje obraznih mišic izdajalo, da komaj zadržujejo jok.«⁶³

Amnestija in prihod domov

3. avgusta 1945 je na ukaz Predsedstva AVNOJ stopil v veljavo Ukaz o splošni amnestiji in pomi-

lostitvi, ki je v prvem členu določal: »Daje se splošna amnestija: 1. vsem tistim, ki so sodelovali v četniških in nedičevskih edinicah, v edinicah hrvaškega in slovenskega domobranstva, v muslimanski milici, v arnavtskih oboroženih formacijah in v ostalih oboroženih formacijah v službi okupatorja ali pa so mu pomagali /.../.«⁶⁴ Amnestija je bila tako razglašena tudi za vpoklicane v nemško vojsko.

Domov so se vračali z dveh smeri, tisti iz anglo-ameriških taborišč za vojne ujetnike so prihajali prek Jesenic, iz sovjetskih ujetniških taborišč pa prek Subotice v Vojvodini.⁶⁵

Veliko jih je bilo zaradi slabih razmer in ravnanja z vojnimi ujetniki v ujetniških taboriščih na koncu svojih moči. Jože Močnik je poročal o svoji poti domov: »Pot domov. Največ sem potoval peš, ustavljal sem tudi tovornjake, bodisi civilne ali vojaške. Tudi vozov ali odprtih tovornih vagonov sem se razveselil. /.../ Končno sva z velikim olajšanjem prispela pri Subotici v Jugoslavijo. Napotili so naju nazaj na Madžarsko v mesto Szeget. Tam so nama svetovali, da si priskrbiva uradne izpustnice. /.../ Center za vojne repatriirance v Martijancih je bil v graščini. Miličnik, ki naju je spremljal, je tako kot se je pojavil, kar naenkrat tudi izginil. Znašel sem se v večji sobi, opremljeni s šolskimi klopni. Na poziv vojaka sem bil klican v večjo sobo, kjer je na mizi sedel oficir – moj zasliševalec. Začelo se je z dajanjem osebnih podatkov, vzroka vstopa v nemško vojsko, kraju zadrževanja med ujetništvom ter o dokumentu o izpustitvi iz taborišča. Na začetku je bil ton uraden, kaj kmalu pa je prešel v osorno-zadirčnega. Počutil sem se kot vojni zločinec. Na vprašanja, koliko Rusov sem pobil, koliko hiš požgal in podobna vprašanja, sem mu odgovarjal v tem smislu, da sem reševal le golo življenje in da ob tem nisem nikomur vedoma ali brez potrebe škodoval. Povedal sem mu, da imam čisto vest /.../.«⁶⁶

Z dodatno zgodbo o sojetniku v ruskem taborišču si je prisluzil jezo izpraševalca in zapor. Po treh dneh mu je častnik izročil potrdilo, da je izpuščen iz centra za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev v Martijancih: »Izročil mi je še napotnico za vožnjo z vlakom do Tržiča. O tridnevnem zaporu pa nič – kot da se sploh ni zgodil.«⁶⁷

Prihod domov

Po prihodu domov so nekdanje mobilizirance oblasti nadzorovale in jih za različne sezname še večkrat posebej popisale. Narodna milica Kranj je 10. septembra 1945 poslala seznam repatriirancev, ki so se vrnil na svoje domove. Poslani so bili z namenom,

⁶⁴ Uradni list DFJ, 3. 8. 1945, št. 56.

⁶⁵ MNZS, Zbirka predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.

⁶⁶ Zasebni arhiv družine Močnik, Tržič: Jože Močnik, *Mozaik doživljajev*, neobjavljeni tipkopis.

⁶⁷ Prav tam.

⁶¹ Zasebni arhiv družine Močnik, Tržič: Jože Močnik, *Mozaik doživljajev*, neobjavljeni tipkopis.

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam.

Spravka (dokument o odpustu) iz taborišča v Sovjetski zvezi in objava (dokument o napotitvi) iz repatriacijske baze v Martjancih na Hrvaškem, september 1945 (brani: družina Močnik, Tržič).

da »kontrolirate navedene podatke, če odgovarjajo resnici in kontrolirate njihovo bivališče. O izvršitvi te naloge nam poročate.«⁶⁸

Iz njih izvemo, da so Tržičani J. K. zajeli in poslali v italijanska taborišča Parma, Pisa in Rimini. K. J. je bil v nemški vojski od 5. avgusta 1943 do 30. aprila 1945, nato pa so ga zajeli Američani. V Slovenijo so ga poslali v skupini z ostalimi repatriiranci. V poročilu so tudi podatki o družinskem statusu. Tako izveemo, da je bil Tržičan J. B., letnik 1918, že poročen in da je imel dva otroka.

Tržičani so se vračali domov do sredine leta 1947, največ pa se jih je vrnilo julija in septembra 1945 (ta-

krat kar osem), predvsem v transportu 7. septembra 1945. Tega so skoraj v celoti poslali na zaslišanje na OZNO.

Zaključek

Položaj prisilnih mobilizirancev po vrnitvi domov je bil precej odvisen od krajevnega ljudskega odbora in karakteristike, ki so jo o njih zapisali. Nekateri niso imeli večjih težav, mnogo pa jih je poročalo o statusu »drugorazrednega državljanca«. Niso imeli volilne pravice in možnosti za nadaljevanje študija, pridobitev kredita itd. Večkrat omenjajo, da jih je okolica označila za »Švaba« oziroma »švabskega vojaka«. Tisti, ki še niso služili vojske, so morali na t. i.

⁶⁸ ARS, AK 301, NM Kranj, 10. 9. 1945.

dosluženje v Jugoslovansko armado. V vojaške knjižice so jim zapisali, koliko časa so služili v nemški vojski. Stigma se je večkrat prenesla tudi na njihove potomce, saj nekateri zaradi očetove udeležbe v vojni na nemški strani niso mogli študirati ali niso dobili štipendije. Najslabše se je godilo invalidom. Ocenjujejo, da se je iz vojne vrnilo okoli 15.000 Slovencev, nekdanjih nemških vojakov, ki so bili invalidi. Tem ni bil priznan status vojnih invalidov. Vso oskrbo in pripomočke so si morali plačevati sami in niso bili upravičeni do nikakršnih bonitet.

Prisilni mobiliziranci so se po vojni želeli združiti v organizaciji, vendar je to povojna oblast preprečevala. Organizatorji so bili večkrat aretirani, dokumentacija pa uničena. Mobiliziranci so se zavzemali za ureditev statusa znotraj jugoslovanske države, hkrati pa so zaradi svoje prisilne mobilizacije zahtevali odškodnino od Nemčije. Tega niso nikoli dosegli, za razliko od Luksemburžanov, Belgijcev in Francozov. Prva uradna organizacija prisilno mobiliziranih v nemško vojsko je bila ustanovljena leta 1991 v Celju, nato pa še v Mariboru in Kranju. Leta 1995 so se društva skupaj z organizacijo invalidov nemških vojakov združila v Zvezo mobiliziranih Slovencev v redno nemško vojsko 1941–1945. Ta je istega leta dosegla, da so prisilnim mobilizirancem priznali status žrtev vojnega nasilja. Šele čez 14 let jim je iz istega naslova pripadla doživljenjska mesečna renta. Invalidi iz nemške vojske pa še vedno nimajo priznanega statusa vojnega invalida. Število nekdanjih prisilnih mobilizirancev je v zadnjem desetletju precej upadlo, od vseh organizacij pa aktivno deluje samo še Društvo mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945.

Kar 50 rojenih v Trziču se je leta 1991 oziroma pozneje vpisalo v gorenjsko društvo mobiliziranih. Med njimi so prevladovali najmlajši letniki, kar 12 letnika 1925 in 11 letnika 1926.

Med preučevanjem smo zbrali več zgodb prisilno mobiliziranih s širšega tržiškega območja. V tekst sem namenoma vpletala samo zgodbo enega prisilnega mobiliziranca, zato naj s citatom iz nje tudi zaključim. Jože Močnik je moral ob prihodu domov še dolgo v noč pripovedovati svoja doživetja v vojni, ujetništvu in življenju v Rusiji. Bil je prvi Tržičan, ki se je od tam vrnil živ. »Ko sem se udobno namestil v postelji, sem občutil, da se mi je končno izpolnila želja – spati v domači postelji. Vendar pa spanje ni in ni hotelo priti, čeravno je bil dan poln prijetnih presenečenj in razburjenj. Pa tudi postelja je bila pretopla in premeška. Pozno ponoči sem vstal, vzel blazino, legel na tepih poleg postelje, katerega je sešila še mama iz odpadkov kamel-harja za copate. Pokril sem se z rjuho in zaspal.«⁶⁹

⁶⁹ Zasebni arhiv družine Močnik, Trzič: Jože Močnik, *Mozaik doživljajev*, neobjavljeni tipkopis.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AK (akcesijska številka) 301, Narodna milica Kranj, 10. 9. 1945.
AS 1603, Deželni svetnik okrožja Kamnik
AS 1622, Nemško orožništvo na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške
AS 1623, Oboroženi oddelki Nationalsocialistične nemške delavske stranke na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške
AS 1689, Oboroženi oddelki Koroške ljudske zveze

MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije
Zbirka predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi.

Zasebni arhiv družine Močnik, Trzič
Jože Močnik, *Mozaik doživljajev prisilnega mobiliziranca v nemški vojski 1943–1945*, neobjavljeni tipkopis

ČASOPISI

Karawanken Bote, 1941–1945
Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 1941, 1942, 1943

LITERATURA

Ambrose, Stephen E. (ur.): *Handbook on German military forces*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1995.
Božnik, Branko in Dežman, Jože: *Nacistična okupacija 1941–1945. Prispevek k zgodovini nacistične okupacije v Trziču in okolici*. Ljubljana: Komunist, 1984 (Tržiški zbornik).
Dežman, Jože (ur.): *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 43–45, 1999 (Gorenjski kraji in ljudje, 11).
Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.
Ferenc, Tone: *Quellen zur Nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945. Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1980.
Križnar, Ivan: *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Jesenice: Okrožni odbor aktivistov OF pri Področnem odboru Združenja borcev in udeležencev NOB občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica; Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000.

Križnar, Ivan: *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.

Snyckers, Hans: *SA Wehrmannschaften-wehrbereites Volk*. München: Eher, 1941.

Šmit, Jože in Bordon, Rado in Klun, Albert: *Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Iztoka*. Nova Gorica: Soča, 1969 (Knjižnica NOV in POS 25/4). Uradni list DFJ, 3. 8. 1945, št. 56.

SPLETNI VIR

Zentral Gericht des Heeres

https://de.wikipedia.org/wiki/Zentralgericht_des_Heeres

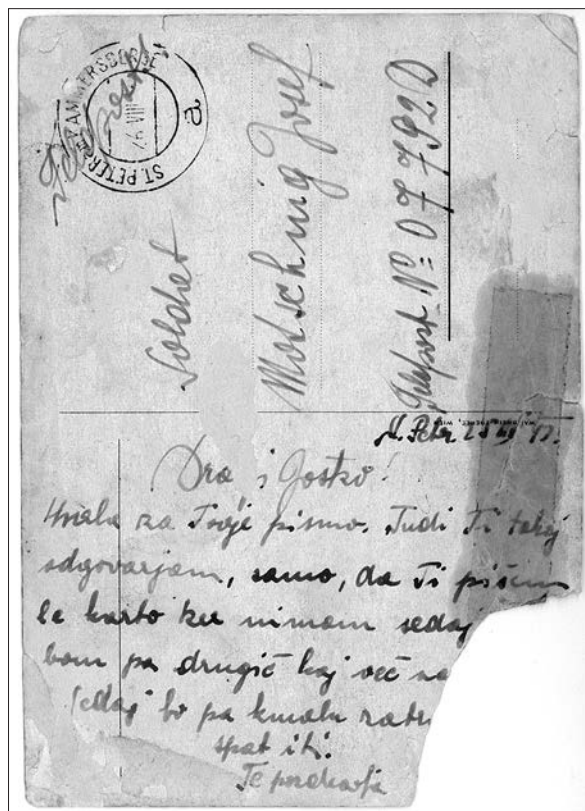

S U M M A R Y

Forced mobilisation into the Wehrmacht in the wartime Municipality of Tržič

The general results of forced mobilisation in Upper Carniola are presented in juxtaposition to local estimates. Since the autumn of 1941, the inhabitants of Tržič were included in the activities of the anti-Slovenian Carinthian People's Union and its semi-

military organisation *Wehrmannschaft*. Three *Sturms* (assault companies) operated in Tržič until the summer of 1942. The recruitment of men born between 1916 and 1926 began in October 1942 and was followed by forced mobilisation in January 1943. According to the data collected, at least 174 men from Tržič were forcibly enlisted into the regular German Armed Forces. The article calls attention to the problems concerning data monitoring by the place of birth due to major deviations caused by incomplete and often discrepant data as well as lost or destroyed archival materials. Younger men who did not perform military service in the Kingdom of Yugoslavia were sent to the camps of the Reich Labour Service (*Reichsarbeitsdienst*). Most men from Tržič served in the Reich Labour Service in Alberschwende, including as many as forty-three youths born in 1925. After six months, they were sent to the rear units for training. Many were relocated in groups. At least five men served in the units of the Grenadier Replacement Battalion 217. At least thirty-three men from Tržič lost their lives in battle and prisoner-of-war camps, especially on the Eastern Front, where most of them also fought. A number of them also deserted during their leave before being sent to the front and joined the Partisan units in Slovenia. At least four joined the Fifth Partisan Overseas Brigade coming from the front in Normandy through a prisoner-of-war camp in Great Britain. After the war, the former conscripts from Tržič continued to return home from prisoner-of-war camps all until the mid-1947.

Dopisnica iz zapuščine Jožeta Močnika (brani: družina Močnik, Tržič).